

BOZÓK FERENC
Két esszé Jeszenyinről

I. Jeszenyin istene

Szergej Jeszenyin nem volt vallásos ember a szó teológiai, dogmatikai vagy egyházi értelmében. Az 1924-ben keletkezett *Előszó* című írásában így vall: „A legkényesebb szakasz a vallásosságom, amely igen világosan tükröződött korai műveimben. Korai verseimen meglátszott nagyapám igen erős hatása. Hároméves korom óta a régi patriarkális egyházi kultúrát verte a fejembe. Kamaszkoromban nagyanyám végighurcolt valamennyi oroszországi kolostoron. Egyáltalán nem vagyok vallásos ember, sem misztikus.” Ezt akár el is hihetnénk, azonban Ady *Hiszek hitetlenül Istenben* című versét hívja elő az olvasóban az *Egy örömöm még maradt* című Jeszenyin-vers néhány sora: „Szégyenlem már, hogy hittem: van Isten / s keserülöm, hogy már nem hiszem” (Rab Zsuzsa fordítása).

Nem hisz, vagy hitetlenül hisz, ám folyamatosan visszatérnek verseiben a teremtő Istenre vagy Krisztusra utaló sorok. *Bokraink közt* című versében, ahogy William Blake közismert *Tigris* című költeményében, a teremtmény látványából a Teremtőre csodálkozik rá: „De tudom – aki formálta vállad / fénylő titkoknak volt mestere.” Tájverseibe állandóan vallási képek vegyülnek: „Lombok zöld temploma, füzek / olvasót tartó sora térdel” (*Lombok zöld temploma* – Rab Zsuzsa fordítása); „Hogy búzakéeknek fölveszi / kendőjét Mária / s felhőszegélyen mennyei / bocikat hív haza” (*Urunk színeváltozása* – Nagy László fordítása).

Kiss Benedek így ír az 1979-ben megjelent *Jeszenyin válogatott versei* című kötet előszavában: „Szerintem Jeszenyin nem volt igazában tájköltő sem, parasztköltő sem, vallásos költő sem (ahogy címkézni szeretik, s ahogy sokan szerették is volna annak látni), s nem volt a falu utolsó költője, még ha ő így is nevezte magát. [...] Jeszenyin modern költő. Mint Mallarmé, ő is tudja: A költészetet szavakkal írják, nem eszmékkel.” Jeszenyin a cári, ortodox, pravoszláv világ és a formálódó lenini, „forradalmi” világ metszéspontjában élte rövid életét. Szeme előtt zajlott a régi rendszer megszűnése és az új keletkezése: „Milyen idők! A templomunkban nincs ikon, / kereszt sincs. Tegnapi mind kidobták.” *A Szovjet-Oroszország*

című versben így ad helyzetjelentést a korszakváltó változásokról: „A parasztnak vasárnap / a tanácsház elé, mint rég templomba, gyűlnek”. Személyesen is megélte a faluból (Konsztantynovo) városba szakadó fiú drámáját. Öndefiníciója így hangzik: „Új ember – mit tagadjam? / nem vagyok. / Félábrával beleragadtam a múltba, / és elbotlom a másikkal, ahogy / futok az acél-had után kifűlva.” Önkéntelenül kínálkozik párhuzamként Juhász Ferenc monumentális hosszúverse, *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából*, amelyben a faluból városba kerülő „szarvasfiúnak” beleakadnak az agancsai a villanyoszlopok vezetőkeibe. Ehhez a tematikához kapcsolódik az *Anyám levele* című Jeszenyin-vers is: „Édes lelkem, ha lehet, / gyere haza / karácsonyt ünnepelni. / Nekem egy kendőt hozz, / s ha teheted / apádnak / egy nadrágot kéne venni” (Rab Zsuzsa fordítása). Jeszenyin számára Szentpétervár inkább a költővé érlelődés helyszíne lesz, a „kocsmás Moszkva” a züllesztés. Tagadhatatlan azonban, hogy verseiben, témaválasztásaiban egyértelműen a faluhoz húz: „Én vagyok a falu utolsó / költője; híd az én dalom. / A nyírfák tömjénfűstöt ontó / búcsúmiséjét hallgatom” (Rab Zsuzsa fordítása).

Nem maradt vallásos költő, próbált lépést tartani a forradalmi változásokkal, amelyeknek azonban érzékelt számos visszasságát is. Saját életrajzában így ír: „A templommal, a harangzúgással szoros kapcsolatban volt a falunk élete. [...] Vasárnapokon és ünnepekkor ez a harang hívta az embereket misére és esti ájtatosságra.” Jó szívvel emlékszik vissza falujuk pópájára, Ivan Popov atyára, aki nagyon szerette a gyerekeket. Maga a gyermek Jeszenyin is állandó vendég volt a paplaknak. Édesanyja, Tatjana Fjodorovna Jeszenyina így emlékezik: „Volt a faluban egy vallásos ember, Iván atya. Ezt mondta nekem: Tatjana, a fiad Isten kiválasztottja”.¹ Egyértelműen ortodox népi és vallási emlékekből, élményekből táplálkozik legelső kötete, a *Radunyica* (*Halottak napja*). A *radunyica* pravoszláv vallási fogalom, jelentése: húsvét után kezdődő, több napig tartó tavaszi emlékezési időszak a halottakra. A kötet tematikus szerkesztése ennek az ünnepsorozatnak a kalendáriumi napjait követi. A kötet záróversében így ír Jézusról: „gyermek-álmok mákonya / kiből bölcsöm óta hittem.” Krisztust életre szóló példaképnek tekintette, ám csupán deszakralizált, emberi referenciának. Egy Grisa Pan-

¹ *Skola klassziki*, Olimp Kiadó, Moszkva, 2001.

filovnak címzett levelében ezt írta: „Krisztus számomra maga a tökéletesség. De én nem úgy hiszek benne, mint mások. Mások azért hisznek, mert attól félnek, vajon mi lesz a halál után. Én tisztán és kegyelettel hiszek Krisztusban mint emberben, a tiszta ésszel és nemes lélekkel megáldott embert hiszem benne, aki példát ad, hogy szeretteinket miként kell szeretnünk. [...] Krisztus nem tárta fel az élet értelmét. Csak azt mutatta meg, hogyan kell élni. [...] Önkéntelenül Kolcov sorai jutnak eszembe: Isten titka a világ, Isten a világe.” Blok versében „fehér rózsza koszorúsan, / hógyöngyösen, hófehéren / Jézus Krisztus megy az élen” (Lator László fordítása). Kísérője nem tizenkét apostol, hanem tizenkét vöröskatonna. Jeszenyin az *Eljövétel* című versben Krisztust szintén a forradalom élére állítja, és párhuzamot tételez Krisztus és Oroszország kálváriája között: „Viskókból fohászokodom / tehozzád Atyám! / Felragyog Oroszonom / keresztje nyomán.” Az *elvtárs* című versben a forradalom mártírjának társa a kised Jézus, akit gyilkos golyó talál el. A *Földecském, te szülőföldem* című vers utolsó versszakában az orosz parasztok arcára Krisztus szelíd bánata rajzolódik. A *Falusi szertartáskönyv* című versben Oroszország megtörtetett, általszögezett teste lóg a keresztfán.

Jeszenyin másik nagy szakrális témája a „szakrális” koldus, vagy a koldusruhába öltözött, rejtőző Isten képe és allegóriája. A kolduló szerzetes vagy vándor (barát, dervis) a keresztény és muszlim spirituális gondolkodásban, valamint a lelkiségi hagyományban és irodalomban felértékelt, áldott ember. A buddhista szerzetesek Thaiföldön gyakran élnek vándoréletet, a nevük is innen ered (dhutanga: vándorolni, menni). A dhutangák penzumai közé tartozik a napi táplálék koldulása házaknál (sapadánacárika). A keresztény világban elsősorban a kolduló rendek sugárzó szentjei és kiváltképpen Assisi Szent Ferenc eszköztelensége juthat eszünkbe e tematika kapcsán. Louis de Wohl *A vidám koldus* címmel írt regényt Assisi Szent Ferencről, Kazantszakisz pedig *Isten szegénykéje* címmel. Gyakran eszembe jut, hogy ha József Attila első kötete címének szórendjét – *Szépség koldusa* – megfordítjuk (irodalmi szaknyelven szólva inverziót alkalmazunk), akkor „[a] koldus szépsége” kifejezést kapjuk. És ez mennyire találó lenne egy Szent Ferenc-életrajz címeként!

Jézus a betlehemi istálló kiszolgáltatottságában született. Szülei, Mária és József átmeneti szállást kerestek a születendő kised számára. A születendő

és már születésekor szállást kereső Istenség kiszolgáltatta magát az emberek befogadó vagy elutasító magatartásának. A betlehemező népi játékokban és az adventi, karácsonyi népénekekben gyakran visszatérő motívum a kiszolgáltatott szent család és az áldott emberek, pásztorok, fogadósok, akik befogadják vagy segítik a szállást kereső családot. Szépen idézi ezt a népköltészeti hagyományt Nagy László is *Játék – karácsonykor* című versében, ahol az egyszerű pásztorok így fejezik ki rokonszenvüket a Heródes gyilkos haragjának kitett, veszélyeztetett kis Jézus iránt: „Megmenekül, úgy remélem / a fiú, a fiú, / kívánjuk, hogy sose féljen, / ne legyen szomorú.”

A földön járó Krisztus hasonlatos a Mark Twain *Koldus és királyfi* című regényében szereplő királyfihoz, aki a koldusfiúval ruhát cserél, és végig kell szenvednie a kolduslét kiszolgáltatottságát. Megverik, bolondnak tartják, gúnyolják. Jézusnak pedig ezt mondják: „Ha király vagy, szabadítsd meg magad!” Egyfajta királyparódiát játszanak Jézussal kínzó, a római katonák, amikor unalmukban bíborpalástot, nádpálcából jogart adnak neki, és tövisből font koronát helyeznek a fejére. A *Koldus és királyfi*ban aztán a történet végén a koldusfiú visszatérhet a maga királyi dicsőségéhez.

A lelkiségi irodalomban és szépirodalmi alkotásokban Isten gyakran ölt álruhát, hogy ellenőrizze az emberi szíveket. Az orosz irodalomban Dosztojevszkij regényeiben is szerepelnek afféle földre szállt Krisztusok (ilyen Miskin herceg vagy Aljosa). Szergej Jeszenyin számos versében él a vándor, kolduló Isten megjelenítésével és a koldusszimbolikával. A már említett *Halottak napja* kötetben így szól az *Énekes koldusok* nyitánya: „Faluszerte vonulnak a kéregetők. / Kvászt isznak az ablakok alján. / A szeplőtelen üdvözítő előtt / leborulnak a templomi cellán. / Átvágtak a népek a réteken / Daluk: Ó édes Jézus! – esengett” (Jánosy István fordítása). Tematikailag az iménti verssel állítható párhuzamba a *Búcsúsok* című vers is. „Emberszívet mérni ment az Isten, / koldusrongyban járt az erdőszélen. / Fatörzsön ült egy vén a tölgyesben, / száraz cipót rágsált fogatlan ínyével. / Meglátván a koldust az apóka, / az ösvényen, vasbot a kezében: / Szerencsétlen ember! – azt gondolta – / éhségtől támolmog beteg, szegényen. / Odaért az Isten, gondját hordva: / Az emberszív soha föl nem ébred... / S az öreg dörögve kezét nyújtja: / Nesze, falj... egy kicsit megerősít téged” (*Emberszívet mérni ment az Isten*).

Az iménti Jeszenyin-verset Weöres Sándor fordította, akit szintén foglalkoztatott az alárendelődő és a szolgáló Istenség gondolata. A *Rongyszőnyeg* egyik versében így ír: „Valaha én is úr akartam lenni; / ó bár jó szolgáló lehetnék! / De jaj, szolgáló csak egy van: az Isten, / s uraktól nyüzsög a végtelenség.” Az idézett Jeszenyin-verssel sokban rokonítható a Jeszenyin-kortárs és az orosz költőhöz hasonlóan igen fiatalon elhunyt cseh Jiří Wolker *Koldusok* című verse. Nehezen hihető, mégis igaz, hogy az iménti Jeszenyin-vers és az alábbi Wolker-vers között nincs konkrét kapcsolat: „Az Úristen egyszer eljött a portámra, / Vállán koldustarisznya, gúnyája: folt hátán folt, / szénában aludt bizonyára, / mert mint nyáron a rét, olyan illatos volt. / Megállt a küszöbön és alamizsnát kért. / Sok mindenem volt akkor, / sok fojtogató kacatom. / Fekete ruhám, bőrkötéses könyvem, s gallér a nyakamon, / és mert tele volt a gyomrom, / jobb-e meghalni, mint élni, / ez volt a gondom. / Nem adtam neki semmit – nem volt kezem – / ó, mennyire égetett a szegény / mikor a szemembe nézett az a két szem / oly kéken, mint a tenger, nyugattól keletig. / Az Isten elment. / Az ajtó nyitva maradt. / S az ég a nyitott ajtón át a szívemet húzta, / kicsábított, s fiús mosolyt adott az útra, / no meg sok bánatot, sérelmet a tarisznyámba / s ezüstös emlékeztést édesanyámra. / Most a várost járom s az Istent keresem. / Tudom, hogy koldustarisznyával erre látták menni, / tudom, hogy egyszer majd csak meglelem, / de most már nem fog fájni semmi, / mert elhagytam minden fojtogató kacatom. / Elvisz magával. Kiállunk az utcasarokra, / kezünkben kalap, fejünk felett a nap. / Szeretetért esedezünk, emberek – nyissátok ki a szíveteket!” (Zádor András fordítása).

A fent idézett költemények fontos felismerést tartalmaznak: meg kell szabadulnunk a fojtogató kacsoktól, amelyek elfojtják a szívet, ha túlságosan is „körülpakoljuk” magunkat a tárgyi világ lomjaival. Egyetlen gazdagság van: Isten oldalára állni, és Istent kísérve szeretetet koldulni az emberektől az utcasarkokon. Ovidiusnál Philemon és Baucis történetében az idős házaspárt az istenek – Zeusz és Hermész – emberi alakban, szállást kereső tikkadt vándorok képeben látogatják meg, és megjutalmazzák a két öreg szegényes, de áldozatos vendégszeretetükért. A bibliai Lótot Isten angyalai egyszerű, szállást kereső vándorokként látogatják meg, és Lót szállást ad nekik. Isten küldöttei így győződnek meg arról, hogy vannak Szodomában igaz emberek is, például Lót és csa-

ládja. A dúsgazdag ember és a koldus Lázár evangéliumi példázata örök intelem a hívők számára. A III. századi egyiptomi sivatagi atyák történeteiben is előfordul, hogy Isten álruhás angyalt küld azért, hogy próbára tegye a remetéket. Agathón atyáról jegyezték fel, hogy amikor elment a piacra értékesíteni a kosarakat, amelyeket pálmalevelekből font a kellionjában, találkozott egy leprással a vásárba vezető út szélén. A leprás elkezdte kérlelni, hogy vigye el őt a hátán a vásárba (Agathón ezt meg is tette). Majd pedig folyamatosan könyörgött, hogy az atya vásároljon neki ezt-azt (lepényt, bort, miegymást) az eladott kosarak bevételeiből. Végül arra kérte az idős atyát, hogy vigye vissza oda az országút szélére, ahol a történet elején találkoztak. Amikor elköszöntek egymástól, az idős atya – már némi távolságból – visszapillantott a koldusra. A koldus helyett Istennek egy fényességes angyala ült a sivatag porában.

A Mátyás király-mesékben az álruhás király gyakran vándor képében teszi próbára az emberek jószívűségét, erényét, becsületességét. MórícZ Zsigmond közismert, *Hét krajcár* című novellájában a szegény család számára az isteni gondviselést, a megoldást, az utolsó, hetedik, hiányzó krajcárt a koldus adja. Az álruhás istenség isten-mivoltát leggyakrabban a tekintete árulja el. A már említett Wolker-versben a kolduló Isten tekintete nyugodt és oly kék, mint a tenger. Sánta Ferenc *Isten a szekéren* című novellájában így jellemzi a paraszti álruhába öltözött Isten tekintetét: „A szeme tiszta volt és szomorú. Barna tekintete volt és mély, mint az erdők.” A legtöbb vallásban az istenség a szegényeknek, kiszolgáltatottaknak gyámolítója, oltalmazója és jutalmazója. Ezért tréfásan meghökkenő Tamási Áron keserűen humoros *Reendes feltámadásában* a végkifejlet, amely szerint a szegény ember bízik a túlvilági jutalmazásban, ám aztán szembesül azzal, hogy a túlvilág is a gazdagoké és a rangosaké, és a szegényt a sor végére küldik még a feltámadás pillanatában is. A koldus Isten itt jár-kei köztünk. Szeretet-alamizsnát kér tőlünk, igen gyakran önmagát „felebarátunknak álcázva”.

Jeszenyin költészetének kései szakaszában a gyermekkorból eredeztethető vallásos lelkiismeret – Ady szavaival „a patyolat üzenete” – a vallomásos töredelmeben, a kicsapongó, züllött, elhibázott élet miatti gyónásos hangulatban bukkan fel: „Kívántam a bort, a leányt / s mi voltam? Elgazosult kert. / De most az ivást – mulatást / megutáltam: rontja az embert” (*A kék tüzeső* – Weöres Sándor fordítása). Az *Elvi-*

háncolt a tavaszi zápor című versben önmagát a halál előtti Krisztushoz hasonlítja: „Nem tud már a süket ég megszámni, / Pilátus kiad, / Éli, Éli, lamma sabaktáni / Hagyd bukni fiad!” (Rab Zsuzsa fordítása).

1921-ben megjelenő kötetének címe: *A huligán gyónása (Izspovegy huligana)*. Áruklodó a kötet három jelentős versének címe: *A csavargó; Negyvennapos engesztelés; A csavargó gyónása*. A költő utolsó esztendeinek verseiben ez a bűnbánat-tematika még hangsúlyosabban jelen van: „Harminc év elshogott, / s most bánom a rossz fiatalkort; / kocsmák gőzébe bukkott” (*De zsenge, de kék* – Weöres Sándor fordítása). Talán leghíresebb versében, *A fekete emberben* egy titokzatos fekete ember hajol a költő fölé: „akár halott fölé a pap, és mint holmi dőre pimasznak a sorsát” olvassa rá a vétkeket. Az elvilágiasodott, iszákos, a hittől eltávolodott és élete végességével is számot vető költő végül a hagyományos pravoszláv vallási temetés szertartására vágyik: „Lelkemben most ördög rakott fészket, / de előbb az angyalt verte ki. / Ezért vergődik zavarban a lelkem. / Majd mielőtt tölem elszakad, / megkérem a legutolsó percben / a mellém verődött társakat: / Vad hitetlen lelkemért és minden / vétkemért ezt kérem tőletek, / fektessétek hímzett orosz ingben / ikon alá haló testemet” (*Egy örömöm még maradt* – Rab Zsuzsa fordítása).

Jeszenyin költészete érzékletesen és máig érvényesen mutatja be, milyen ellentmondások feszítik *belülről* a dinamikus létműdű, ugyanakkor identitásproblémákkal küzdő modern személyiséget. Bűnre való hajlam és tisztaság iránti vágy, kétely és hit kavargó bennünk – váltakozó intenzitással és olykor egy időben, egymással párhuzamosan is.

II. Jeszenyin magyarországi recepciójának főbb kérdései

Jeszenyin nevével a szélesebb magyar olvasóközönség Illyés Gyulának a Nyugat kiadásában 1938-ban megjelent, *Magyarok* címmel kiadott szociografikus naplójegyzeteiben találkozhatott először. Itt is csupán a tipikus orosz „népi költő” tragikus sorsának példájaként került elő a költő neve. Az oroszul nem tudó hazai közönség sokáig nem volt elkényeztetve e téren. Az első magyar nyelvű gyűjteményes Jeszenyin-kötet előtt néhány magyar fordítás keltette fel az itthoni érdeklődést. Talán Képes Géza *A kutya* című

Jeszenyin-versének fordítása váltott ki némi visszhangot. (Képes Géza később azonban inkább Puskin fordítójaként kapott országos elismertséget.) Majd a Rákosi-érában felfedezték Jeszenyinben a „leninista” szovjet-orosz költőt, így jelenhetett meg az első Jeszenyin-válogatás hazánkban is (Jeszenyin: *Verssek*, Új Magyar Kiadó, 1955). E kötet verseit ma már szinte elfeledettnek tekinthető (például Keszthelyi Zoltán, Gáspár Endre) és igen illusztris magyar lírikusok (Weöres Sándor, Nagy László, Illyés Gyula) egyaránt fordították, vegyes színvonalon. Weöres jelentős kvantummal, 45 (!) verssel vette ki részét a közös antológia sikeréből. Második helyen Rab Zsuzsa áll, 27 fordítással. A kötet talán legsikerültebb darabja a szintén Rab Zsuzsa által fordított *Bokraink közt* című vers.

1957-ben jelentette meg a Móra Kiadó az újabb Jeszenyin-válogatást, az orosz irodalom egyik legjelentősebb hazai tolmácsolójának, Rab Zsuzsának köszönhetően, az olcsó, de igényes népkönyv-sorozat szerepét felvállaló *A világirodalom gyöngyszemei* sorozatban. Rab Zsuzsa ekkoriban vált a Jeszenyin-oeuvre legjelesebb magyarországi tolmácsolójává. De meg kell említeni Lator László nevét is, aki szerkesztője volt ennek a könyvnek.

A magyarországi fogadtatás az ötvenes években lényegében és nem meglepő módon néhány év csúszással megismételte a szovjet ideológiai, irodalompolitikai hezitálást, majd végül a bizonytalankodó „rábólintást” a „proletkult” perspektívájából nézve kissé szabálytalan és ellentmondásos (a „népi”, „leninista”, „vallásos” jelzőkkel egyaránt illelhető) Jeszenyin-életmű egészére. Így tehát itthon is átszakadt a gát, és sorra jelenhettek meg a Jeszenyin-kötetek a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években. Említésre érdemes az 1979-ben a Kozmosz Könyvek sorozatban megjelent válogatás, amelyhez, mint említettük, Kiss Benedek írt tanulmányértékű és terjedelmű előszót. Rendhagyó ebben a kötetben, hogy a költemények sora nem Jeszenyin-verssel kezdődik, hanem egy „hommage-verssel”, amelyet szintén Kiss Benedek írt. Címe: *Jeszenyin anyjának fényképe*. Végül két rendszerváltás utáni kiadást említek: *Mennyei kanca* (1990; Zrínyi Kiadó, fordító: Erdődi Gábor); *Jeszenyin legszebb versei* (Móra Kiadó, 1993; fordító: Fodor András). Jeszenyin hazai népszerűségéhez egy hangzó anyag is hozzájárult: *A fekete ember* címmel 1999-ben megjelent zenei album a Kaláka együttestől.